

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ІМІТАЦІЇ КУЛЬТУРИ

А.В. Зуєв

Головне питання часу зводиться, очевидно, до того, чи можлива ще незалежна людина, що сама визначає свою долю.

Карл Ясперс

Суспільна і духовна ситуація кінця ХХ — початку ХХІ століття вкрай загострила проблему антропокультурної кризи в рамках глобальної цивілізації. Теоретичні пошуки методів подолання тенденції обездуховлення сучасної людини, перманентного перетворення її на річ залишаються далекими від практичної реалізації. Що заважає людині, яке ґрунтовно переймається питаннями духовно-творчої ідентифікації особистості, створити необхідні умови для персоналістичної самореалізації? В рамках такого питання черговий раз актуалізується проблема співвідношення таких феноменів, як культура та цивілізація, особливо на етапі переходу останньої на глобалізаційний рівень. Цивілізація і культура як два виміри життєвого простору людини на кожному історичному етапі, з одного боку, створюють середовище існування, а з іншого, — самі є проявами сутності та різних видів активності людини. У зв'язку з цим взаєморозвиток зазначених явищ безпосередньо впливає на суспільні та екзистенційні виміри особистості.

В історії філософії ХІХ–ХХ століть існує безліч традицій визначення та пояснення співвідношення понять культура та цивілізація. Значне місце ця проблема посідала в творчості таких великих гуманістів, як А. Шопенгауер та М. Бердяєв, А. Тойнбі та Г. Маркузе, К. Ясперс та Х. Ортега-і-Гасет. Загальною гуманістично спрямованою теоретичною

тенденцією є розподіл технологічної (цивілізаційної) та духовної (культурної) складової людської природи, які вимагають постійного втілення та розвитку. Водночас прагматичний підхід до трактування будь-якого суспільного процесу (притаманний англо-американській світоглядній позиції) з точки зору доцільності та технологічної обґрунтованості, певним чином, знімає протиставлення цивілізації і культури. Зокрема, англійська мова майже ототожнює ці терміни. Бути культурною, творчою людиною тут означає бути активним цивілізаційним елементом. Однією з останніх праць вітчизняних авторів на дану тему є книга Володимира Ісаєва «Людина у просторі цивілізації і культури» [4]. Важливою світоглядною та методологічною позицією, яка є, з нашої точки зору, теоретично плідною, в цій праці став розгляд цивілізаційного і культурного простору як сфер прояву різнонаправлених характеристик людської природи, а також як потенціалів реалізації особистісного і суспільного вимірів людини.

Для подальшого розгляду проблеми необхідно дати визначення, які будуть взяті за основу в цьому дослідженні. Під цивілізацією будемо розуміти «спосіб існування людини і людського суспільства на основі техніки та технології, а також результат такого існування. Все, що вже алгоритмізоване або може бути алгоритмізоване, все, що піддається розрахунку, що може бути раціоналізоване і впорядковане, — всі результати такого способу життєдіяльності людини і є цивілізація. Вона — і зовнішні умови, і частина нашого внутрішнього життя» [4, с. 26]. Культуру ж ми будемо розглядати як спосіб особистісного самовиходу та самостворення для «іншого», як середовище комунікативного співіснування людей на основі творчої співпраці та співрозуміння. В культурному середовищі людського існування відсутні вимірювальні процедури, адже кожний акт тут є, з одного боку, безкінечним, а з іншого, — несамодостатнім, адже повинен бути усвідомлений «іншим» і, більш того, стати джерелом творчості для «іншого».

Здавалося б, проблема є дещо надуманою. Навіть, якщо ми сьогодні знаходимося в періоді духовної кризи і в нас переважає технологічне начало, то залишається дочекатися (активно дочекатися) нового етапу злету культурної творчості. Звичайно, проблема не є такою простою, зважаючи хоча б на те, що вона інтенсивно модернізується через глобалізаційні процеси. Глобальна цивілізація перестає бути втіленням технічної складової людського єства. Вона стає середовищем, чий розвиток визначається автономно, залежить від закономірностей, які знаходяться поза впливом людини. Більш того, глобальна цивілізація переймає на себе функцію формування стандартів «людськості»,

тобто формул, за якими встановлюється, що є людина. Ці ж формули чітко вимірюють цінність людини і цінність будь-якого її руху.

Звичайно особистість не може спокійно сприймати перебування в такому агресивному зовнішньому середовищі, отож в ній наростає внутрішній спротив, який покликаний зберегти одну з частин людської природи — культурну. Важливою особливістю глобальної цивілізації є її системна впорядкованість і постійне продукування механізмів усунення будь-якого внутрішнього спротиву. Одним з найдієвіших таких механізмів є, на нашу думку, *імітація форм культурної творчості*, яка полягає у створенні заміників творчої активності такими видами діяльності та теоретично-інформаційними схемами, які чітко прораховані ззовні та видають очікуваний результат. «Методологічний ландшафт сучасної цивілізації визначають зараз дві генеральні тенденції: майбутньоутворення та конструктивізація, що позначається зближенням теоретичних і практичних аспектів діяльності, розкриттям процедурно-технологічних потенцій теорії та модельно-інформаційних здатностей практики» [6, с. 134]. Отже, складається ситуація, коли глобальна цивілізація, визначаючи свої прийдешні конструкційні форми, нібито виділяє для людини простір, де та може творити без шкоди для цих форм. Такий процес «творчості» вбезпечує глобальну цивілізацію від внутрішнього розкладу.

Важливим методологічним елементом дослідження є визнання того, що цивілізація загалом не є небезпечною для культури, навпаки, їх діалектична єдність створює необхідні умови для розвитку людини. Небезпечною для культури стала глобальна цивілізація, і не тому, що вона охопила й активно стандартизує будь-який куточок планети, а тому, що її метою є глобальне панування над людською свідомістю. Вимога всеохопленості робить цивілізацію небезпечною для особистості, адже передбачає витіснення будь-яких інших елементів, зокрема культуротворчих. Таке завдання, на нашу думку, і виконує імітація культурних феноменів при фактичному їх заміщенні на розраховані цивілізаційні схеми.

Імітація культурного існування починається зі світоглядної трансформації самих понять культури і цивілізації. Людині навіюється думка про те, що методом найпевнішого існування є всевимірність. Знання параметрів та якостей будь-якого явища подається як необхідна властивість культурної людини. «Сьогодні пересічна людина має точнісінькі „ідеї“ про все, що діється і має діятися у цілому світі. Тому вона втратила свій слух. Нащо слухати, коли вона має в собі все, що потрібне? Тепер не пора слухати, а пора судити, давати вирок, вирішу-

вати. Немає жодного питання в суспільному житті, де б вона не втручалась, сліпа та глуха, накидаючи свої «погляди» [10, с. 15]. Така ілюзія «всезнайства» робить людину пасивною та покірною, адже якщо є всі рецепти раціональної поведінки, навіщо створювати щось нове, діяти по-новому? Глобальна цивілізація вимагає саме покірної людини, яка б чітко відповідала на запити, що їй надсилаються. Одним з таких запитів можна назвати сучасні праці багатьох американських авторів, основною послілкою яких є перелік норм поведінки, які, за умов їх дотримання, забезпечать людині сталість його існування. Для прикладу можна навести книгу Йена Барбура «Етика в еру технології», яка являє собою список «правильного діяння» в будь-якій ситуації, що веде до забезпечення людини в спілкуванні з новими технологіями і з собі подібними. Такі праці являють собою справжню апологію глобальної цивілізації. «Збережемо ж перед своїм внутрішнім поглядом образ земної кулі з її природним середовищем та суспільним порядком. Уявімо собі технологію на службі справедливішого, об'єднаного та сталого суспільства» [1, с. 368]. Чи не спостерігаємо ми перетворення механіцизму Нового часу на «технологізм» глобальної ери? Таким чином, першим типом імітації є *імітація понятійна*, коли феномен культури наділяється характеристикою вимірності та завершеності знання.

Наступним прикладом глобальної імітації є технологічне розуміння поняття духу. Духовність втрачає значення внутрішньої енергетичної наповненості особистості та виходу її за власні межі. Духовність зводиться, в кращому випадку, до зовнішніх проявів релігійності. «Сучасна релігія є дуже нікчемна річ — власне кажучи, релігії як панівного начала, як центру духовного тяжіння, немає зовсім, а існує замість цього так звана релігійність, як особистий настрій, особистий смак» [9, с. 14]. Церковний календар та періодичне відвідування церкви загалом вважається ознакою високодуховної людини, що повсякчас використовується в іміджових цілях людьми публічними. Дух перестає бути рушійною силою розвитку особистості, тому що сучасна цивілізація заснована, насамперед, на принципі доцільності. Користь визначає будь-яку дію людини, тому нема коли звертати увагу на внутрішні пориви та потяги. Внутрішня енергія людини загнуждується в жорсткі вимоги прагматичності, які все частіше визначають людську долю, зокрема, в галузі обрання спеціальності, професії. Не власні нахили і пристрасть визначають ким хоче стати людина, а престижність і «грошовитість» майбутньої професії. В такій ситуації людина розвивається не завдяки мрії, а завдяки зовнішній оціненості своєї персони чи то грошима, чи то популярністю, чи то успішністю. Чіткий розрахунок долі робить

людину зручним цивілізаційним елементом, а поняття духу, який не піддається вимірюванню, стає все більш ефемерним феноменом, який зручно використовувати в спекуляціях щодо тем загальнолюдських цінностей та гуманізму. Без усвідомлення духовності як основи розвитку особистості ми постійно розмірковуємо про підняття духовності на національному чи на планетарному рівні. Це сприяє тому, що слово «дух» стає дедалі порожнішим, а людина все більше занурюється в гонитву за речами, що можна виміряти. *Імітована духовність*, фактично, веде до ілюзорності життя.

Безпосередньо із знеціненням розуміння духовного пов'язана проблема *імітації творчості*. Саме творче начало особистості є найнебезпечнішим для цілісності глобальної системи відношень. Лише акт творіння, що з'являється завдяки звільненню духовної енергії особистості, може вплинути на оточуючу влаштованість та вимірність. «Будь-яка творчість самим існуванням заперечує світ пана та раба. Пагубне суспільство тиранів та рабів, в якому ми живемо, отримує свою загибель та перетворення лише на рівні творчості» [5, с. 333]. Але творчий бунт вимагає від людини духовної мужності та самозречення, на що дійсно здатні одиниці. Цивілізаційний образ творчості виглядає набагато приємнішим і комфортним: творчість — це відповідь на запит ззовні, за яку, більш того, індивід отримує винагороду. Звичайно, момент оцінки робить творчість системним елементом глобальної цивілізації і людина втрачає здатність оновлювати свій світ, адже відповідь на будь-який запит є лише виконання вже існуючого завдання в межах існуючого світогляду. Світоглядний застій є найнебезпечнішим явищем для особистості, в принципі він перекреслює її: якщо світ, що нав'язується цивілізацією формує особистість, а не навпаки, можна говорити про смерть особистісного в людині. «Сенс творчості у випереджальному перетворенні образу світу, а не закріпленні цього світу в об'єктивній досконалості. Творчість є боротьбою проти об'єктивності світу, боротьба проти матерії та необхідності. Ця боротьба відображається у величних витворах культури» [2, с. 77]. Отже, творчість — це завжди боротьба, яка вимагає граничного напруження духовних сил, і людині, звичайно, набагато простіше імітувати творчі зусилля в рамках системи «запитів-відповідей», яка забезпечує комфортність цілепокладання та винагороду від вдячної цивілізації за збереження її цілісності.

Імітація ціннісна є також фатально небезпечна для особистості. Цінності творять людину лише тоді, коли самі є результатом її творчого відношення до світу. Створення цінності є шляхом виходу до «ін-

шого», єдиною можливістю перетворитися з індивіда на особистість. Але такий акт створення цінності є небезпечним для глобальної цивілізації, системна цілісність якої тримається саме на аксіологічній матриці. Людина лише тоді буде зручним елементом цивілізації, якщо буде надавати шану глобалізаційним цінностям, які таким чином перетворюються поступово на догми. «Маси позбавлені всілякої духовної культури, і вони дорожать лише міфами та символами, які їм демагогічно навіюються. . . При цьому завжди відбувається ідолотворення. Цінності з надзвичайною легкістю перетворюються на ідоли. Адже і сама цивілізація може перетворитися на ідола» [2, с. 73]. Отже, жорстка аксіологічна структура глобальної цивілізації, з одного боку, не дозволяє масовому елементу — індивіду — перетворитися на особистість, а з іншого, — створює ілюзію того, що особистість все ж таки здійснюється, адже людина має певний набір цінностей, що є важливими для вимірювання діяльнійшої активності та життєвого цілепокладання.

Прикладом глобалізаційної імітації ціннісного визначення особистості є нав'язана людині цінність оригінальності, яка несе на собі навантаження доказу людської унікальності. Оригінальність сприймається ознакою особистості, адже людина стає не такою як всі, а отже незамінною. Така імітація є небезпечною, по-перше, тому, що людина вбачаючи граничну цінність в оригінальності, втрачає зв'язок з іншою особистістю. Саме це і є однією з цілей цивілізаційної дії. Відсутність духовної комунікації означає неможливість особистісної творчості. По-друге, оригінальність кожного індивіда веде до свого ж заперечення. Ми всі настільки прагнемо бути оригінальними, що це давно вже не є оригінальним. Натомість, завданням глобалізованої цивілізації, з яким вона вдало справляється, є продукування якомога більшої кількості таких «цінностей-ідолів», щоб їх вистачило на відчуття «оригінальності» кожному індивідові. Ми начебто знаходимося перед вітриною супермаркету, де товаром є безліч можливостей, вибираючи з яких, ми знаходимося під впливом ілюзії того, що це ми самі їх створили. Насправді ж майже завжди такий вибір є простою відповіддю на цивілізаційну вимогу.

Гіпертрофованого розміру набув і такий різновид ціннісної ілюзорності, як *імітація моральна*. Певною мірою вона закладена в основу сучасної західної цивілізації, на основі якої і відбувається світова глобалізація. Любов до ближнього як підґрунтя християнської моралі в свідомості сучасної людини не вступає в суперечність з однією з головних вимог цивілізаційного розвитку — конкуренцією. Зрозуміло, що матеріальні цінності є обмеженими і боротьба за них призводить

до того, що вони розподілені нерівномірно. Хтось в цій конкурентній боротьбі є більш успішним, хтось — менш. Але в нас не вистачає мужності визнати, що насправді діє принцип: «Людина людині — вовк». Ми продовжуємо «любити» один одного. Згадаємо, що світогляд стародавніх греків, що створили велику культуру, містив такий елемент, як визнання вирішальної ролі матеріальних цінностей. Одисей жорстоко звиняє залицяльників своєї дружини не за сватовство при її живому чоловікові, не за зневажливе ставлення до юного сина, а за знищення матеріального добробуту його сім'ї, на що вбиті, до речі, мали формальне право. Аморальним і таким, що засуджувалося, визнавалися не формальні норми встановлені людиною, а порушення природного стану речей, однією з основ якого і було матеріальне забезпечення життя. Ми сьогодні, зробивши з матеріального статку ідола, якому всі поклоняються, лицемірно говоримо про необхідність дотримання формально встановлених моральних норм. Хабарники і злодії, що стали мільонерами, будують храми — купують собі ореоли безгрішності; подружня зрада є нормою для людей, що стверджують віру в святість інституту шлюбу. Таких прикладів можна приводити безліч, і якийсь з них обов'язково торкнеться кожного з нас, адже кожний з нас є складовим елементом цивілізаційної машини.

Для виправдання стану постійної аморальності створюється поняття загальнолюдських цінностей. Причому сюди не входить усвідомлення беззаперечної цінності духовного контакту особистостей, енергетичного виходу до «іншого». Загальнолюдські цінності, які стали синонімом загальноцивілізаційних, визначальним елементом мають цілісність глобалізованого світу. Прикривається такий дегуманізований стан людського світовлаштування необхідністю виживання людства взагалі. Ціннісна імітація є одним з найдієвіших методів цивілізаційної агресивності: людині набагато легше стати успішним бізнесменом і цінити в собі суспільну корисність, ніж постійно прагнути відчутти себе безкінечною частиною безкінечного «іншого» (або в східній традиції — частиною Всесвіту), що зрештою може і не принести відчутних результатів. Безкінечність лякає людину, тоді як постійна гонитва за майном приносить не лише насолоду, але й повагу й визнання собі подібних.

Важливим завданням глобальної цивілізації на шляху свого становлення є імітація такої базової цінності, що впливає на формування особистісної свідомості, як краса. *Імітація краси* проявилася у створенні загальносвітових шаблонів, які перекреслили досить швидко культурні особливості. Найочевидніший приклад — стандартизація жіночої вроди. Цікаво наскільки швидко еталони жіночої краси роз-

повсюдилися світом, причому охопили не лише його західну частину, але й Схід, від арабів до японців, які беззаперечно сприймають виписані параметри. В цьому питанні дійсно безглуздо заперечувати глобалізаційні тенденції. Саме тут найчіткіше проявляються всі ознаки глобалізованої свідомості: виміреність, оригінальність замість унікальності, відповідь на вимогу замість творчості. Людині важко стати на шлях пошуку гармонії з «іншим», адже вона вже перебуває в гармонії з цивілізацією, в дуже зручній гармонії, що вбезпечує її від створення власних поглядів. І знову ж, в сфері краси створюється ілюзія безлічі форм отримання естетичної насолоди, знову безвідмовно працює ефект переповненого «супермаркету». Мистецтво, в свою чергу, перестає бути втіленням людини, перетворюючись на фабрику, що повинна цей «супермаркет» наповнювати товаром. Зрештою, мистецтво перекреслило власну сутність: з'являється так зване «contemporary art» — «актуальне, тимчасове мистецтво». Воно перестає бути втіленням вічного прагнення людини до пошуку ідеалу, а залишається, знову ж таки, простою відповіддю на потребу відображення плинної, матеріальної дійсності формального розмаїття.

Мабуть можна наводити інші приклади цивілізаційної імітації засадничих основ людської особистісності (імітація спілкування, імітація пристрасності, імітація освіти і т. ін.), але всі вони ведуть до логічного результату: *імітації людини*. Яким чином переконати людину вдовольнитися статусом індивіда, позбавленого особистості? Як подати їй в позитивних тонах таку картину: «За допомогою нової мегатехнології створюється єдина, всеохоплююча структура, спрямована на автоматичне функціонування. Людина з тварини, що функціонує активно, використовуючи знаряддя, стає пасивною твариною, що обслуговує машину, а її (людини) функції, якщо цей процес триватиме без змін, або будуть передані машині, або стануть досить обмеженими та такими, що регулюватимуться в інтересах деперсоналізованих колективних організацій» [7, с. 225]. Та чи таке це складне завдання умовити людину жити в комфорті і статку, відмовившись за це від такого незрозумілого та некорисного феномену, як дух? Людина з вдячністю приймає будь-які пояснення того, чому вона перетворилася на функціональний елемент більш грандіозного явища, яке забезпечує їй комфортне існування. І такі пояснення з'являються не лише в ідеологічних конструкціях, а і в філософських теоріях¹.

¹Однією з таких теорій є дослідження японського філософа Й. Масуди, який передбачає появу Homo intelligens внаслідок розвитку інформаційно-комп'ютерних

Чи повинна людина будь-що прагнути стати істотою творчою, культурною? Більш того, чи повинна вона боротися за те, щоб загальна ситуація в глобальному суспільстві поліпшилася в бік духовного розвитку? Наша відповідь: Ні, не повинна. «Культура не повинна відкидати ту засадничу вимогу, яка передається їй як культурний спадок: *культура може бути лише особистісною та метафізичною*. Метафізичною — це означає, що її цілі вище людини, вище почуття вдоволеності, корисності, соціальної функціональності. Особистісною — це означає, що лише внутрішнє збагачення суб'єкта, а не зростання його вмінь, дії або говоріння заслуговують імені культури» [8, с. 348]. Будь-які заходи щодо перетворення, «покращення» глобальної цивілізації в культурному відношенні зазнають невдачі. Вона є високологізованою системою, яка з легкістю витіснить зі свого тіла сторонній, а особливо небезпечний для себе елемент. Побудова альтернативної суспільної системи також є неможливою, адже на те вона і глобальна, тобто всеохоплююча, і всіляка протидіюча соціальна організація буде легко перетворена на один з її елементів (яскравим прикладом сьогодні є антиглобалізаційні рухи, які жодним чином не запобігають розвитку глобальної економіки, політики, ідеології).

Головним завданням глобальної цивілізації, на що спрямовані і форми імітації культурних проявів, є боротьба з особистістю, яка є шкідливим елементом. Звичайно людині важко протистояти цілому навколишньому світу, але це їй не потрібно робити, адже особистість визначається не ззовні, що намагається нав'язати глобальна дійсність, а зсередини, внутрішньою духовною напругою та самотворенням через самозречення. Людина повинна сама подбати про себе, відсторонившись від оточення. Як не парадоксально, таке відсторонення і є

технологій та впливу їх на людську свідомість і спосіб людського мислення, яке поступово стане відповідати раціональній машинній логіці. «Подібно до того, як появу Homo sapiens спричинили такі чинники, як розвинуті лобні частки, вправність рук і мовне спілкування, так само поява Homo intelligens є цілком вірогідною, оскільки логічному мисленню відповідатиме комп'ютерне «мислення», вправності рук — вправність роботів-автоматів, мовному спілкуванню — мережа глобального електронного зв'язку» [3, с. 85]. Причому дана теорія не просто передбачає такий шлях еволюції людини, але й підкреслює необхідність, позитивність таких змін. Новий тип свідомості, на думку Й. Масуди, стане рятівним для людства, адже він враховуватиме всі фактори, з яких світ складається в певну систему, на відміну від свідомості егоїстичних Homo sapiens, які довели світ до глобальних катаклізмів. «Нова людина вже не нехтуватиме природою, не намагатиметься обхитрити природу, а співробітничатиме з нею» [3, с. 86]. Людина із задоволенням погоджується мислити як машина, якщо комп'ютерна логіка веде її до сталого добробуту та безболісного існування.

запорукою можливого виходу за свої межі, виходу до «іншого», єдності не з іншим елементом загальноцивілізаційного розвитку, а з іншою особистістю. Людині необхідно навчитися сприймати з вдячністю той комфорт, який їй створює цивілізація, але, водночас, не робити його своєю самоціллю, не жертвувати заради нього власним життям. Своєрідний пасивний спротив чи усвідомлення необхідності існування іншої, не цивілізаційної реальності, сфери духовності і культури, сфери спілкування поза суспільними форматами та стандартами, на нашу думку, і є можливістю людини зберегтися в якості творчої істоти.

1 Бібліографія

- [1] *Барбур И.* Этика в век технологий. — М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001.
- [2] *Бердяев Н.* О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Бердяев Н. Царство Духа и царство Кесаря. — М.: Республика, 1995.
- [3] *Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи.* — К.: Український центр духовної культури, 2001.
- [4] *Исаев В.Д.* Человек в пространстве цивилизации и культуры. — Луганськ: Світлиця, 2003.
- [5] *Камю А.* Бунтующий человек // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. — М.: Политиздат, 1990.
- [6] *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. — К.: Вид. ПАРА-ПАН, 2003.
- [7] *Мэмфорд Л.* Техника и природа человека // Новая технократическая волна на Западе. — М.: Прогресс, 1986.
- [8] *Мунье Э.* Манифест персонализма // Мунье Э. Манифест персонализма. — М.: Республика, 1999.
- [9] *Соловьев В.С.* Чтения о богочеловечестве // Соловьев В.С. Сочинения. — М.: Раритет, 1994.
- [10] *Ортега-и-Гасет Х.* Бунт мас // Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори. — К.: Основи, 1994.